

Inkomen en rechtvaardigheid

Beginnelsen, oordelen en hun encadrering

Wil Arts, Piet Hermkens en Peter van Wijck*

Summary

Income and Justice. Principles, judgments, and framing

This article investigates the relation between principles of justice and judgments regarding the justice of the distribution of income. Hypotheses are derived from sociological and social-psychological theories of justice and from the psychology of choice. It is hypothesized and found that judgments regarding individual incomes and judgments regarding the overall income distribution are independently made, unless a specific framing of the situation to be judged takes place.

1. Inleiding

Mensen schatten de inkomens die zijzelf en anderen ontvangen niet alleen op waarde door te kijken naar de ruilwaarde of het statusbelang ervan. Zij vertonen tevens de neiging hun waardering van inkomens in de vorm van morele oordelen te gieten. Vooral rechtvaardigheidsidealen lijken bij het vellen van dit soort morele oordelen een belangrijke rol te spelen (vgl. Weinberger, 1986, 210). Als zij inkomen ontvangen of als zij gewaar worden dat inkomen aan anderen wordt toebedeeld, zijn mensen geneigd die toebedeling in termen van rechtvaardigheid te waarderen. Deze rechtvaardigheidswaardering valt misschien nog het beste te karakteriseren als een mening die mensen vor-

* Wil Arts en Peter van Wijck zijn beiden verbonden aan de Vakgroep Economische Sociologie en Psychologie, Faculteit der Economische Wetenschappen, Erasmus Universiteit/Tinbergen Instituut. Piet Hermkens is verbonden aan de Vakgroep Planning, Organisatie en Beleid, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Rijksuniversiteit Utrecht.

Wij zijn Gerrit Antonides en Peter Swanborn dank verschuldigd voor hun commentaar op een conceptversie van dit artikel.

men; een mening die onderhevig is aan kritiek en vatbaar is voor verandering en verfijning.

Via opinie-onderzoek zijn dergelijke meningen en veranderingen erin te achterhalen en kan worden vastgesteld hoe ze samenhangen met sociale en persoonlijke kenmerken, met andere meningen en overtuigingen, met de maatschappelijke en persoonlijke omstandigheden waaronder ze zijn gevormd, zich hebben verankerd en aan verandering onderhevig zijn gebleken. Nu klinkt dit eenvoudiger dan het is. Bij nadere beschouwing blijkt de problematiek van het waarderen van inkomens in termen van rechtvaardigheid complexer, dan op het eerste gezicht het geval lijkt. Rechtvaardigheidsidealen en rechtvaardigheidsoordelen nemen namelijk een veelheid van vormen aan. Sommige mensen vinden dat prestaties, en dan vooral *bepaalde* prestaties, de belangrijkste grond voor de toebedeling van inkomen behoren te vormen. Anderen wijzen juist op behoeften als rechtvaardigingsgrond. Weer anderen zijn van mening dat iedereen eigenlijk een gelijk inkomen zou moeten ontvangen of dat inkomensverschillen slechts in zeer beperkte mate mogen optreden. Er kan, met andere woorden, worden gekozen uit een veelheid van rechtvaardigheidsidealen en -beginselen bij het beoordelen van inkomensverschillen en -verhoudingen. Op voorhand is niet duidelijk welke regelmatigheden aan dit complexe geheel ten grondslag liggen. Het opsporen van deze regelmatigheden is de doelstelling van dit artikel.

2. Begrippen en probleemstelling

Aan rechtvaardigheidswaarderingen vallen verschillende aspecten te onderkennen. Een *eerste* aspect heeft te maken met het niveau waarop het onderwerp van de waardering te plaatsen is. Op individueel niveau gaat het om het inkomen dat een persoon (of ruimer: een inkomenseenheid) toekomt; op collectief niveau om de vraag of een inkomensverdeling voldoet aan de eis van verdelende rechtvaardigheid (Cohen, 1979, 167). In navolging van Brickman et al. (1981) spreken we wat dit aspect betreft over *micro-* en *macro*rechtvaardigheid. Waar wordt gesproken over microrechtvaardigheid gaat het om de rechtvaardigheid van inkomens die aan eenheden worden toebedeeld. Het begrip macrorechtvaardigheid verwijst naar de geaggregeerde toebedeling van inkomen, opgevat als een gedeïndividualiseerd geheel, dat wil zeggen de inkomensverdeling.

Een *tweede* aspect heeft betrekking op de aard van de waardering. Het is mogelijk een onderscheid te maken tussen rechtvaardigheids*beginselen* aan de ene kant en rechtvaardigheid*soordelen* aan de andere kant. Een micro-

rechtvaardigheidsbeginsel is een standaard, die als richtsnoer wordt gekozen bij het beoordelen van inkomensverdeling en een macrobeginsel wordt gehanteerd bij het beoordelen van de inkomensverdeling als geheel. We spreken van een microrechtvaardigheidsoordeel als mensen een mening formuleren ten aanzien van de rechtvaardigheid van de inkomensverdeling aan eenheden, en van een macrorechtvaardigheidsoordeel indien zij een mening formuleren over de rechtvaardigheid van de inkomensverdeling als geheel.

Micro- en macrorechtvaardigheidsbeginselen en -oordelen staan zo gereëneerd niet los van elkaar. Allereerst kan namelijk worden gesteld dat rechtvaardigheidsbeginselen fungeren als maatstaven met behulp waarvan de toedeling en verdeling van inkomen worden gewaardeerd in termen van rechtvaardigheid en op die manier worden omgezet in rechtvaardigheidsoordelen. Vervolgens kan worden opgemerkt dat de inkomensverdeling het collectieve effect is van de inkomensverdeling aan eenheden; als de inkomensverdeling bekend is, dan ligt ook de verdeling vast. Zo bezien, ligt het voor de hand te concluderen dat het vellen van oordelen over aan individuen toebedeelde inkomens, implicaties zou moeten hebben voor het vellen van oordelen over de inkomensverdeling als geheel: indien mensen vinden dat inkomens op een bepaalde wijze moeten worden toebedeeld, impliceert dit dat zij ervan uitgaan dat een daarmee overeenkomende verdeling tot stand moet komen.

Bij nadere beschouwing blijkt dat echter nog maar de vraag te zijn. Hoewel toedeling en verdeling logisch, dat wil zeggen begripsmatig, met elkaar verbonden zijn, is het goed denkbaar dat mensen zich in het leven van alledag niet altijd van dat verband bewust zijn. Het is juist deze *feitelijke* mogelijkheid van het onafhankelijk en zelfs in strijd met elkaar hanteren van micro- en macrobeginselen en vellen van micro- en macro-oordelen, waardoor het onderscheid zinvol wordt (Brickman et al., 1981, 173).¹

Wat we ons in dit artikel voornemen te doen, is het theoretisch en empirisch ontrafelen van de hiervoor geschetste analytische problematiek. Dat doen we door het beantwoorden van de volgende vragen:

1. Welke micro- en macrorechtvaardigheidsbeginselen kiezen mensen bij het beoordelen van inkomensverschillen?
2. Stemmen zij gekozen beginselen op elkaar af en zo ja, hoe doen ze dat dan?
3. Wat is het verband tussen deze keuzen en de rechtvaardigheidsoordelen die ze vellen ten aanzien van concrete inkomensverschillen?

3. Hypothesen

Microrechtvaardigheidsbeginselen specificeren welk inkomen voor een inkomenseenheid met bepaalde kenmerken rechtvaardig is. In de literatuur wordt meestal een drietal beginselen onderscheiden (Deutsch, 1975; Leventhal, 1976; Schwinger, 1980), te weten: 1. een *bijdragebeginsel* (inkomenstoebedeling vindt plaats op basis van de bijdragen die individuen leveren); 2. een *gelijkheidsbeginsel* (toebedeling vindt plaats op basis van gelijkheid plaats aan alle individuen die tot een bepaald sociaal aggregaat behoren); 3. een *behoeftebeginsel* (toebedeling vindt plaats naar gelang de als legitiem erkende behoeften van de betrokkenen). Een microrechtvaardigheidsbeginsel bepaalt, met andere woorden, welk inkomen voor een inkomenseenheid (gegeven de relevante kenmerken), rechtvaardig is. De verschillende beginselen beschrijven verschillende klassen van inbrengfactoren, die door mensen relevant kunnen worden geacht. Om te benadrukken dat het bij inbrengfactoren gaat om factoren die volgens een microbeginsel een rechtvaardigingsgrond voor inkomen zijn, zal hierna worden gesproken van microfactoren.

In tegenstelling tot microbeginselen doen macrobeginselen geen beroep op kenmerken van individuen. Ze specificeren eenvoudigweg, a priori, beperkingen met betrekking tot de aanvaardbare vorm die een inkomensverdeling mag aannemen. De meest grove indeling van macrorechtvaardigheidsbeginselen is er een die een onderscheid maakt tussen een *gelijkheidsbeginsel* aan de ene kant en een *ongelijkheidsbeginsel* aan de andere. Het ongelijkheidsbeginsel is echter, zo omschreven, wel heel grof. Het sluit slechts één inkomensverdeling uit, namelijk de verdeling die geheel gelijk is. Dit beginsel zegt verder, zonder nadere specificatie, niets over de rechtvaardig geachte vorm van de inkomensverdeling.

De onderscheiden combinaties van micro- en macrobeginselen zijn in de volgende 2 × 3-tabel onder te brengen:

Tabel 1. Micro- en macrobeginselen

		<i>Microbeginselen</i>		
		bijdrage- beginsel	behoefte- beginsel	gelijkheids- beginsel
<i>Macro- beginselen</i>	gelijkheids- beginsel	X	X	X
	ongelijk- heidsbeginsel	X	X	O

(X = logisch gezien mogelijk; O = logisch gezien onmogelijk)

Uit het bovenstaande blijkt dat slechts het gelijkheidsbeginsel zowel wat zegt over de inkomensverdeling aan individuen als de verdeling over individuen. Dit microbeginsel is niet alleen tevens een macrobeginsel omdat het beperkingen oplegt aan de vorm van de inkomensverdeling, maar het specificeert die verdeling zelfs volledig. Wat gezegd kan worden van de andere microrechtvaardigheidsbeginselen is, dat ze alleen dan in overeenstemming zijn met het macrogelijkheidsbeginsel, als in een bepaald sociaal aggregaat sprake is van gelijke individuele bijdragen respectievelijk behoeften; in alle andere gevallen zijn ze in overeenstemming met het macro-ongelijkheidsbeginsel. Dit betekent dat logisch gezien haast alle cellen gevuld *kunnen* zijn. Een meer informatief onderscheid van macrobeginselen kan worden verkregen door geen discreet onderscheid te maken tussen een gelijkheids- en een ongelijkheidsbeginsel, maar een continu onderscheid aan te brengen tussen maten van ongelijkheid, waarbij volledige gelijkheid wordt opgevat als een extreme waarde van ongelijkheid.

Empirisch is het de vraag of mensen de keuzen die zij maken voor micro- en macrorechtvaardigheidsbeginselen op elkaar zullen afstemmen en als dat het geval is, hoe zij dat dan zullen doen. Of, anders geformuleerd, wat is de relatie die mensen feitelijk leggen tussen door hen gekozen micro- en macrorechtvaardigheidsbeginselen?

Indien macro- en microbeginselen op elkaar zouden worden afgestemd, betekent dit dat de mensen, die een zodanig microbeginsel kiezen dat daaruit een geringe spreiding van inkomens volgt, een macrobeginsel kiezen waaruit eveneens een geringe spreiding van inkomens volgt. De vraag is vervolgens uit welke keuze op microniveau naar verwachting een geringe spreiding op macroniveau zal voortkomen. Indien mensen in het dagelijks leven uitgaan van de veronderstelling dat mensen normaliter minder van elkaar verschillen qua behoeften dan qua bijdragen, dan zou afstemming van micro- en macrobeginselen ertoe leiden dat mensen, die een relatief groot gewicht hechten aan behoeften als rechtvaardigingsgrond voor inkomens, een voorstander zijn van een relatief kleine spreiding van inkomens. Meer concreet kan dan de volgende hypothese worden geformuleerd:

1. Voor alle respondenten, die zowel een micro- als een macrorechtvaardigheidsbeginsel kiezen, geldt: degenen die aan behoeftefactoren een groter gewicht toekennen dan aan de bijdragefactoren, achten een geringere spreiding van de inkomens wenselijker dan diegenen die aan behoeftefactoren een kleiner gewicht toekennen dan aan de bijdragefactoren.

Brickman et al. (1981, 175/176) wijzen erop dat gekozen micro- en macrobe-

ginselen niet hoeven overeen te stemmen en zelfs kunnen conflicteren. Het kan en zal vermoedelijk ook onmogelijk zijn de eisen die voortvloeien uit de keuze van een microbeginsel in alle gevallen tegelijkertijd in overeenstemming te brengen met de eisen die voortvloeien uit de keuze van een macrobeginsel. Zij zijn van mening (p. 197), dat toekomstig onderzoek precies dient vast te leggen welke combinaties van micro- en macrobeginselen verenigbaar zijn, zowel in logische als in psychologische zin. Wat de logische kant van de zaak betreft, heeft Jasso (1983) laten zien, dat wiskundig kan worden bepaald, wanneer micro- en macrobeginselen met elkaar in overeenstemming zijn, gegeven de verdeling van beoordeelde kenmerken van individuen. Inzichten uit de, hierna te bespreken, 'psychology of choice' doen echter betwijfelen of respondenten de keuze voor micro- en macrobeginselen, psychologisch gezien, wel op elkaar zullen afstemmen. De perceptie van beslissingsproblemen en de evaluatie van opties hangen namelijk af van het kader waarbinnen ze worden geplaatst (Tversky & Kahneman, 1981, 453). Het kader dat een respondent hanteert, hangt deels af van de wijze waarop het beslissingsprobleem wordt geformuleerd en deels van de normen, gewoonten en persoonlijkheidskenmerken van de respondent. Verwachtingen, ontleend aan ervaring, en sociale vergelijkingen spelen als referentiekader een belangrijke rol bij het maken van keuzen en het vellen van oordelen (Kahneman & Tversky, 1984, 349).

Beslissingen moeten in deze benadering dan ook niet worden omschreven in absolute en objectieve termen, maar veeleer als veranderingen ten opzichte van een 'reference state' (Kahneman, Knetsch & Thaler, 1986a, 297). Deze referentiesituatie berust meestal op ervaring: mensen zijn specifieke standaarden voor bepaalde situaties als passend gaan beschouwen (Kahneman, Knetsch & Thaler, 1986b: 730). Een zelfde situatie kan echter op verschillende wijzen worden beschreven. Door de wijze van formulering wordt een bepaald beeld van een situatie opgeroepen en een bepaalde referentie geïnduceerd.

Het perspectief dat uit het voorgaande opdoemt en kan worden gebruikt voor het ontrafelen van de rechtvaardigheidsproblematiek, benadrukt de volgende aspecten die aan de psychologie van het kiezen te onderkennen vallen: Individuen die voor een keuzeprobleem staan en een duidelijke voorkeur hebben, zullen misschien een andere voorkeur vertonen als hetzelfde probleem anders wordt geëncadreerd. Zij zijn zich normaal niet bewust van alternatieve kaders en van de potentiële gevolgen voor de relatieve attractiviteit van opties. Zij zouden willen dat hun voorkeuren onafhankelijk van de encadrering waren, maar weten vaak niet goed hoe ze ontdekte inconsistenties het hoofd moeten bieden (Tversky & Kahneman, 1981, 457).

Deze overwegingen leiden tot de verwachting dat keuzen van macro- en microbeginselen weinig samenhang zullen vertonen, indien die keuzen onafhankelijk van elkaar worden 'geëncadreerd'. Meer concreet leiden deze overwegingen tot de volgende hypothese:

2. Voor alle respondenten, die zowel een micro- als een macrorechtvaardigheidsbeginsel kiezen, geldt: als zij een bepaald microbeginsel kiezen, zal die keuze slechts in geringe mate de keuze voor een bepaald macrobeginsel verklaren.

Het 'encadrerings'-fenomeen speelt, zoals hiervoor al aangegeven, niet alleen een rol waar het de keuze van beginselen betreft, maar heeft ook invloed op het vellen van oordelen. Doordat in de formulering van vragen die betrekking hebben op een te beoordelen situatie verschillende accenten worden gelegd, isoleert men als het ware bepaalde kenmerken van de situatie en zullen oordelen met name op die geaccentueerde kenmerken betrekking hebben. Het ligt daarom in de rede te verwachten dat mensen, waaraan wordt gevraagd de inkomens die individuen ontvangen in termen van rechtvaardigheid te beoordelen, dat vooral zullen doen aan de hand van de kenmerken van individuen waarover zij kennis bezitten en die zij relevant achten. Met andere woorden, het is te verwachten, dat mensen voor een individu een hoger inkomen rechtvaardig achten naarmate dat individu in meerdere mate beschikt over factoren die beloning rechtvaardigen. Wanneer daarentegen een oordeel wordt gevraagd over de inkomensverdeling als gedeïndividualiseerd geheel, dan zal naar verwachting worden geabstraheerd van dergelijke factoren en zal slechts het omvattende resultaat in beschouwing worden genomen.

Concreter kunnen de volgende verwachtingen worden geformuleerd:

3. Voor alle respondenten, waaraan wordt gevraagd een rechtvaardigheidsoordeel te vellen over de inkomens die aan individuen (of ruimer: inkomenseenheden) worden toebedeeld, geldt: als daarbij niet wordt gerefereerd aan de inkomensverdeling als geheel, zullen voornamelijk de voor die beoordeling relevante standaarden worden geactiveerd, namelijk microrechtvaardigheidsbeginselen.

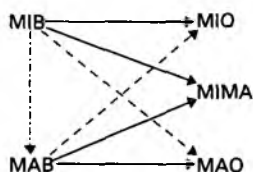
4. Voor alle respondenten, waaraan wordt gevraagd een rechtvaardigheidsoordeel te vellen over de inkomensverdeling in een bepaald sociaal aggre gaat, geldt: als daarbij niet wordt gerefereerd aan de inkomens van afzonderlijke individuen (of ruimer: inkomenseenheden), zullen voornamelijk de

voor die beoordeling relevante standaarden worden geactiveerd, namelijk macrorechtvaardigheidsbeginselen.

Uit deze verwachtingen volgt:

5. Voor alle respondenten, waaraan wordt gevraagd een rechtvaardigheidsoordeel te vellen over de inkomensverdeling en -toebedeling in een sociaal aggregaat, geldt: als via de vraagstelling zowel de inkomenstoebedeling aan individuen (of ruimer: inkomenseenheden) als de gevolgen ervan voor de inkomensverdeling worden verbeeld, zullen zij zowel micro- als macrorechtvaardigheidsbeginselen hanteren bij het beoordelen van inkomensverschillen.

Modelmatig kunnen de in de hypothesen veronderstelde en hierna te onderzoeken samenhangen als volgt worden weergegeven:

waarbij:

MIB: microrechtvaardigheidsbeginsel

MAB: macrorechtvaardigheidsbeginsel

MIO: microrechtvaardigheidsoordeel

MAO: macrorechtvaardigheidsoordeel

MIMA: oordeel waarin zowel het micro- als het macrorechtvaardigheidsaspect is betrokken

————: sterk verband

- - - -: zwak verband

- - -: nauwelijks of geen verband

Figuur 1. Causaal model

De pijlen geven slechts de veronderstelde en te onderzoeken verbanden aan. Dat betekent niet dat andere verbanden tussen de vermelde variabelen niet bestaan, maar wel dat er geen concrete hypothesen over zijn geformuleerd.

4. Dataset en operationalisering

De beschrijving van de keuzen en de toetsing van de hypothesen is uitgevoerd met behulp van gegevens die in 1987 zijn verzameld in het kader van een na-

tionale enquête, die representatief is voor de Nederlandse populatie van 18 jaar en ouder (N = 795), voor het project 'Rechtvaardigingscriteria en Inkomensongelijkheid'. (Zie verder: Hermkens & Van Wijngaarden 1987, 13-19.)

In deze enquête is een aantal vragen opgenomen waarin aan respondenten wordt gevraagd welke rol bepaalde kenmerken van personen moeten spelen in de bepaling van de hoogte van het inkomen van deze personen. Het toegekende gewicht aan deze kenmerken kan worden aangegeven met een rapportcijfer. De kenmerken en hun gewichten worden hier opgevat als indicatoren voor *microrechtvaardigheidsbeginselen* (MIB). De volgende microfactoren classificeren we als bijdragefactor: ijver/inzet; onaangename werk-omstandigheden, langer werken dan de normale werkweek; het moeten nemen van belangrijke beslissingen (dit zijn kostenfactoren die om geldelijke compensatie vragen); en, hoogte van de opleiding; ervaring (opgevat als investeringen die recht geven op inkomen). Als behoeftenfactor zijn de volgende microfactoren opgevat: het aantal mensen dat van het inkomen moet rondkomen; iemands kosten van levensonderhoud. Iemand wordt geacht geen microrechtvaardigheidsbeginsel te hanteren indien hij of zij vindt dat deze factoren volstrekt geen rol moeten spelen in de bepaling van de hoogte van inkomens.²

Macrorechtvaardigheidsbeginselen (MAB) zijn geoperationaliseerd als de verhouding tussen het maximuminkomen en de minimumuitkering die door respondenten wordt gewenst.³ Mensen die geen minimum en maximum aangeven, worden geacht geen macrorechtvaardigheidsbeginsel te kiezen.

Voor de operationalisering van *microrechtvaardigheidsoordelen* (MIO) is gebruik gemaakt van bevindingen verkregen met behulp van de zogenaamde vignettechniek. Het inkomen dat rechtvaardig wordt geacht (RI) voor het op een vignet beschreven denkbeeldige huishouden, wordt hier als microrechtvaardigheidsoordeel opgevat.

Voor de operationalisering van *macrorechtvaardigheidsoordelen* (MAO) is een index MAO geconstrueerd, die is samengesteld uit variabelen die uitspraken over de inkomensverdeling als gedeïndividualiseerd geheel bevatten, zonder dat daarbij (expliciet) wordt gerefereerd aan inkomens van afzonderlijke individuen of inkomenseenheden. Mensen die vinden dat de inkomensverdeling 'zeer onrechtvaardig' is, dat inkomensverschillen 'te groot' zijn, dat 'de lagere inkomens erop vooruit moeten gaan en de hogere gelijk moeten blijven', dat 'de overheid maatregelen moet nemen om inkomensverschillen te verkleinen', dat 'de overheid maatregelen moet nemen om de belasting van hogere inkomens te verhogen', dat 'de overheid maatregelen moet nemen om het minimumloon sterker te laten stijgen dan andere

lonen' en niet vinden dat 'de overheid maatregelen moet nemen om het minimumloon sterker te laten dalen dan andere lonen' en niet vinden dat 'de hogere erop vooruit moeten gaan en de lagere gelijk blijven' scoren laag op de index.⁴ Mensen die laag scoren op MAO worden geacht een macro-oordeel te hebben dat behelst, dat de spreiding van de inkomensverdeling groter is dan gewenst.

Ter operationalisering van een oordeel waaraan naar verwachting zowel micro- als macrorechtvaardigheidsbeginselen ten grondslag liggen (MIMA), is gebruik gemaakt van antwoorden die zijn verkregen met behulp van de inkomenslineaalmethode. Deze methode werkt als volgt. Aan een respondent wordt een aantal kaartjes gegeven. Op elk kaartje staat een bekende functie (bijv. minister-president, leraar-HAVO of automonteur), op één kaartje staat 'u zelf'. Gevraagd wordt de kaartjes te ordenen naar de hoogte van het gemiddelde inkomen dat daar naar schatting bij hoort. Vervolgens wordt verzocht een cardinale ordening aan te brengen door de kaartjes te plaatsen langs een schaal met inkomensbedragen, 'de inkomenslineaal'. Hierna krijgt de respondent een nieuw stel kaartjes met de namen van dezelfde functies. Nu luidt de vraag een vergelijkbare ordening aan te brengen, waarbij niet wordt uitgegaan van het geschatte, maar van het rechtvaardig geachte inkomen voor de verschillende functies. Met betrekking tot de relatie tussen micro- en macrorechtvaardigheid lijkt zich bij het gebruik van de inkomenslineaal een opmerkelijk verschijnsel voor te doen: de macroconsequenties van de toepassing van microrechtvaardigheidsbeginselen worden onmiddellijk zichtbaar. Daarom worden respondenten via de vraagstelling min of meer gedwongen de verdeling, die resulteert uit hun keuzen voor microrechtvaardigheidsbeginselen, binnen de door een macrorechtvaardigheidsbeginsel aangegeven grenzen te houden. Szirmai (1986, 77 e.v.) heeft op basis van onderzoek met behulp van de inkomenslineaal de nivelleringsgeneigdheid (TEQ) van respondenten berekend. De nivelleringsgeneigdheid is gedefinieerd als het procentuele verschil tussen de theilcoëfficiënt van de gepercipieerde en de rechtvaardig geachte verdeling. Het voorgaande leidt tot de verwachting dat zowel macro- als microrechtvaardigheidsbeginselen bepalend zullen zijn voor deze nivelleringsgeneigdheid. De TEQ wordt hier gebruikt als operationalisering van een oordeel waaraan naar verwachting zowel micro- als macrorechtvaardigheidsbeginselen ten grondslag liggen.

5. Werkwijze en analyse

5.1. De keuze van beginselen

Wil men inzicht krijgen in de keuzen die mensen maken met betrekking tot micro- en macrorechtvaardigheidsbeginselen en of ze deze keuzen op elkaar afstemmen en zo ja, hoe ze dat dan doen, dan kan worden gekozen voor een modellering via een zogenaamde *beslissingsboom*.⁵

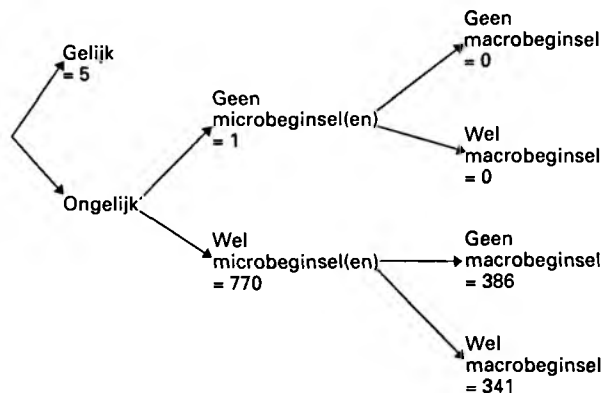
Allereerst dient dan aan respondenten de vraag te worden gesteld of rechtvaardigheidsoverwegingen überhaupt een rol dienen te spelen bij het beoordelen van inkomens toebedeling en inkomensverdeling. Als op die vraag ontkennend wordt geantwoord, gaan respondenten er blijkbaar vanuit dat iedere inkomens toebedeling of -verdeling het resultaat is van zoiets als Gods wil, het noodlot, of het vrije spel der maatschappelijke krachten. Het zou geen zin hebben zoiets onvermijdelijks en misschien zelfs ondoorgrondelijks in termen van rechtvaardigheid te evalueren.

Als op die vraag echter bevestigend wordt geantwoord, komt vervolgens de vraag aan de orde of inkomens gelijk danwel ongelijk moeten worden toebedeeld en verdeeld. Als mensen het gelijkheidsbeginsel kiezen, ligt de zaak eenvoudig. Het micro- en het macrobeginsel vallen dan immers samen. Door het gelijkheidsbeginsel worden de rechtvaardige inkomens toebedeling en de rechtvaardige inkomensverdeling dan geheel gespecificeerd en vertonen geen tegenspraak. Ieder behoort een gelijk inkomen te krijgen en daarmee ligt de verdeling vast. In onderzoek dient dan ook aan respondenten, als blijkt dat zij inkomens op rechtvaardigheid evalueren, eerst de vraag te worden gesteld of alle inkomens op basis van gelijkheid moeten worden toebedeeld.

Als die beslissing negatief uitvalt, dan moeten er twee additionele beslissingen worden genomen: de een *of* er beperkingen aan de inkomensverdeling als gedeïndividualiseerd geheel moeten worden opgelegd en zo ja, *welke* dat dan moeten zijn; en de ander *of* en zo ja, *hoe* de toebedeling aan individuen op basis van individuele kenmerken moet geschieden. Als respondenten geen eisen stellen waaraan de inkomensverdeling als geheel moet voldoen, speelt er bij de rechtvaardigheidsbeoordeling kennelijk geen macrobeginsel mee. Iedere inkomensverdeling die het gevolg is van de consequente toepassing van microbeginselen is dan per definitie aanvaardbaar, hoe die verdeling er ook uitziet. Als slechts de aanvaardbare inkomensspreiding wordt aangeduid en de toebedeling van inkomen aan individuen wordt overgelaten aan toevallige factoren, dan zullen microrechtvaardigheidsbeginselen geen rol spelen. Kiezen respondenten zowel micro- als macrorechtvaardigheidsbe-

ginselen, dan kan ten slotte worden geconcludeerd dat zich een afstemmingsprobleem kan voordoen, omdat inkomenstoebedeling op basis van een gekozen microbeginsel in strijd kan zijn met een gekozen macrobeginsel.

De bovengenoemde beslissingsboom wordt hieronder weergegeven: cijfermatig voorzien van de feitelijke beslissingen zoals die door de in het databestand opgenomen respondenten zijn genomen. Daar alle geënquêteerden op verschillende vragen over (on)rechtvaardige inkomenstoebedeling of -verdeling een antwoord hebben gegeven, mag worden verondersteld dat zij er allen van uitgaan dat rechtvaardigheidsoverwegingen een rol dienen te spelen. Mensen die een tegengestelde mening aanhangen, kunnen hooguit worden gezocht onder degenen die weigerden aan het onderzoek hun medewerking te verlenen. Het non-responsepercentage bedroeg 40%. De verdeling van de verschillende redenen van non-response kwam sterk overeen met andere vergelijkbare onderzoeken (Hermkens & Van Wijngaarden, 1987, 13/14). Op de eerste vraag kunnen we echter geen empirisch antwoord geven omdat niet specifiek is nagevraagd of de onmogelijkheid of onzinnigheid van het vellen van rechtvaardigheidsoordelen met betrekking tot inkomenstoebedeling en -verdeling een reden voor weigering vormden.

Figuur 2. Beslissingsboom

Er zijn vijf respondenten volgens wie 'alle inkomens gelijk moeten zijn'. Aan de overige cijfers bij de beslissingsboom ligt de volgende tabel ten grondslag:

Tabel 2

macro- beginsel	micro-beginsel			
	wel	niet	ontbreekt	
wel	341	0	13	354
niet	386	0	3	389
ontbreekt	43	1	8	52
	770	1	24	795

5.2. De relatie tussen micro- en macrobeginselen

De hypothesen worden getoetst door met behulp van een lineair additief model te zoeken naar de additieve, onafhankelijke effecten. De hypothesen 1 en 2 kunnen worden getoetst door een regressie van het gekozen macrobeginsel op de gekozen microbeginselen. Hypothese 1 wordt aanvaard indien bijdragefactoren een significant positief effect op MAB en behoeftefactoren een significant negatief effect op MAB hebben. Hypothese 2 wordt aanvaard indien de keuze voor microbeginselen de keuze voor macrobeginselen slechts in geringe mate verklaart, dat wil zeggen indien de verklaarde variantie laag is. Met behulp van stapsgewijze regressie wordt dan gevonden:

$$\text{MAB} = 4,61 + 0,24 \cdot \text{BESL} - 0,23 \cdot \text{WERK} - 0,12 \cdot \text{KOST} + 0,15 \cdot \text{OPL} \quad R^2 = 0,08$$

(6,0) (3,2) (-2,7) (-2,3) (2,0) N = 298

waarbij:

BESL: belang van het moeten nemen van belangrijke beslissingen

WERK: belang van onaangename werkomstandigheden

KOST: belang van iemands kosten van levensonderhoud

OPL: belang van hoogte van de opleiding

De cijfers tussen haakjes zijn T-waarden.

De bijdragefactoren BESL en OPL hebben het juiste teken, evenals de behoeftefactor KOST. De bijdragefactor WERK heeft echter het verkeerde teken. Bij nader inzien kan deze anomalie echter eenvoudig worden verklaard. Immers, veelal zullen het mensen met lagere inkomens zijn die met onaangename werkomstandigheden worden geconfronteerd. Een hogere inkomensbedeling aan hen leidt, bij een gelijk maximum, tot een kleinere maximum/minimum-verhouding. Hypothese 1 kan dus niet ongeclausu-

leerd worden aanvaard. Hypothese 2 wordt bekrachtigd, omdat de verklaarde variantie erg laag is.

5.3. De relatie tussen beginselen en micro-oordelen

Ter toetsing van hypothese 3 is, zoals eerder aangegeven, gebruik gemaakt van bevindingen die zijn verkregen met behulp van de vignettechniek. Bij deze techniek wordt geabstraheerd van een concrete referentiesituatie, zodat encadreringseffecten een uitgesproken kans krijgen om op te treden. De gebruikte vignetten betreffen denkbeeldige huishoudens, die zijn beschreven aan de hand van relevant geachte kenmerken zoals: samenstelling van het huishouden; beroep en opleiding van man en/of vrouw; en, inkomensbron(nen). Aan de respondenten is gevraagd om aan deze denkbeeldige huishoudens een rechtvaardig geacht inkomen toe te kennen. Volgens hypothese 4 zullen voornamelijk microbeginselen een rol spelen bij het vellen van op deze wijze geëncadrede rechtvaardigheidsoordelen. De op de vignetten opgenomen kenmerken fungeren hier als indicatoren voor de verschillende microrechtvaardigheidsbeginselen. De waarden die zij aannemen, beïnvloeden naar verwachting de hoogte van het rechtvaardig geachte inkomen. Macrobeginselen zullen naar verwachting geen of een te verwaarlozen rol spelen. Als een regressievergelijking wordt geschat, moet er dus vooral een significant verband worden gevonden met de op de vignetten gepresenteerde kenmerken, als tenminste, zoals verondersteld, inderdaad een 'encadrings'-effect optreedt. Dat betekent meer concreet, dat er geen significant verschil mag bestaan tussen de regressievergelijking voor de deelpopulatie van respondenten die een macrobeginsel hanteren en die voor de deelpopulatie waarin dat niet het geval is.

Voor de deelpopulatie waarin een macrobeginsel wordt gehanteerd, heeft de regressie van het (gestandaardiseerde) rechtvaardig geachte inkomen (RI) op de op de vignetten vermelde microfactoren het volgende resultaat⁶:

$$RI = -1,49 + 0,016*STATUS + 0,25*BAAN + 0,38*EEN + 0,16*PRES \quad R^2 = 0,41$$

(-54,3) (42,0) (12,9) (16,5) (9,1) N = 5147

waarbij:

STATUS: aanzien/prestige van het op het vignet vermelde beroep

BAAN: aantal banen in het huishouden

EEN: eenpersoons- of meerpersoonshuishouden

PRES: het leveren van goede of slechte prestaties.

Voor de deelpopulatie waarin geen macrobeginsel wordt gehanteerd, luidt de regressievergelijking:

$$RI = -1,52 + 0,017*STATUS + 0,21*BAAN + 0,35*EEN + 0,18*PRES \quad R^2 = 0,43$$

(-58,1)
(47,5)
(11,0)
(15,6)
(10,7)
N = 5541

De conclusie die hieruit getrokken kan worden, luidt dat voor beide deelpopulaties de regressievergelijking nagenoeg dezelfde is en dat het al dan niet hanteren van een macrobeginsel kennelijk niet van invloed is op het microoordeel dat wordt geveld. Voorlopig wordt hypothese 3 dan ook bekrachtigd. Een verdere toetsing van deze hypothese kan gebeuren door voor de deelpopulatie, die wel een macrobeginsel hanteert, te onderzoeken wat het effect is van het toevoegen van de variabele MAB aan de regressievergelijking. Deze variabele blijkt geen significant effect op RI te hebben, dat wil zeggen dat het macrobeginsel niet van invloed is op het microoordeel dat mensen vellen. Deze bevinding is in overeenstemming met hypothese 3.

5.4. De relatie tussen beginselen en macro-oordelen

Hypothese 4 impliceert dat de keuze die respondenten maken met betrekking tot macrorechtvaardigheidsbeginselen (MAB) een significante invloed zal uitoefenen op de macrorechtvaardigheidsoordelen (MAO) die respondenten vellen, terwijl de keuze voor microrechtvaardigheidsoordelen nauwelijks van invloed zal zijn op MAO. Meer specifiek is te verwachten dat een hogere waarde van MAB leidt tot een hogere waarde van MAO. (Hoe kleiner de gewenste verhouding maximum/minimum, des te eerder de respondent van oordeel is dat de spreiding van inkomens groter dan gewenst is.) Omdat in MAO ook uitspraken over gewenste overheidsactiviteiten zijn opgenomen, valt verder te verwachten dat ook de politieke overtuiging van de respondenten MAO zal beïnvloeden. Daarom is ook een variabele die staat voor politieke overtuiging als verklarende variabele opgenomen. De variabele LR heeft de waarde 1 indien de respondent zichzelf als 'links' beschouwt en de waarde 5 indien hij zich als 'rechts' beschouwt. Omdat te verwachten is dat een linkse respondent (lage LR) sneller van oordeel zal zijn dat de spreiding van inkomens te groot is (lage MAO), is een positief verband tussen LR en MAO te verwachten. Stapsgewijze regressie van MAO op MAB, LR en de in noot 2 eerder genoemde microfactoren levert de volgende vergelijking op:

$$MAO = 10,2 + 0,53*MAB + 0,84*LR \quad R^2 = 0,22$$

(16,8)
(6,0)
(5,2)
N = 256

Dit resultaat is in overeenstemming met de hiervoor geformuleerde verwachting, hoewel de verklaarde variantie nogal gering is. Belangrijk is, dat de keuze voor de microrechtvaardigheidsbeginselen geen significante invloed uitoefent op het geveldde macro-oordeel. In die zin kan ook hypothese 4 als bekrachtigd worden beschouwd.

5.5. De relatie tussen beginselen en nivelleringsgeneigdheid

Resteert het toetsen van de vijfde en laatste hypothese. Respondenten zullen volgens deze hypothese bij de beoordeling van inkomens zowel micro- als macrorechtvaardigheidsbeginselen hanteren, als ze daartoe worden aangezet door de dienovereenkomstige encadrering – via de vraagstelling – van de oordelen. Zoals betoogd, lijkt hiervan sprake te zijn bij de op basis van de inkomenslineaal berekende nivelleringsgeneigdheid (TEQ). Te verwachten is dat de nivelleringsgeneigdheid kleiner is naarmate MAB hoger is, bijdrafactoren belangrijker en/of behoeftefactoren minder belangrijk worden gevonden. Verder is te verwachten dat de nivelleringsgeneigdheid geringer is naarmate men politiek rechtser is. Indien men, analoog aan de verklaring van MAO, de TEQ wil verklaren uit MAB, LR en microfactoren, dan wordt gevonden:

$$\text{TEQ} = 83,8 - 4,62 \cdot \text{MAB} - 4,64 \cdot \text{LR} - 1,72 \cdot \text{OPL} \quad R^2 = 0,27$$

(12,9) (-6,9) (-3,7) (-2,0) N = 230

Dat wil zeggen dat mensen een grotere nivelleringsgeneigdheid vertonen naarmate zij: 1. een kleinere max/min-verhouding voorstaan; 2. linkser zijn; en 3. minder belang hechten aan hoogte van opleiding als factor die beloning rechtvaardigt. Deze bevinding is in overeenstemming met de verwachting dat nivelleringsgeneigdheid zowel afhankelijk is van macro- als van microrechtvaardigheidsbeginselen. Ook de laatste hypothese is dus bekrachtigd.

6. Conclusie

In dit artikel is getracht inzicht te verwerven in de beginselen die gehanteerd worden bij het beoordelen van inkomensverschillen en in de oordelen die over inkomensverschillen worden geveld. Van de respondenten hanteert 45% een macrobeginsel, 97% microbeginselen en 43% zowel macro- als microbeginselen. Indien zowel macro- als microbeginselen worden gekozen,

blijkt er nauwelijks verband tussen beide te bestaan. Deze bevinding is in overeenstemming met de, aan de 'encadrering'-literatuur ontleende, verwachting dat macro- en microbeginselen worden gezien als criteria die worden gehanteerd bij de beoordeling van verschillend-soortige situaties. Op basis van de 'encadrering'-literatuur is verder te verwachten dat indien mensen wordt gevraagd een oordeel te vellen over inkomens van individuen hierbij microbeginselen een rol zullen spelen, terwijl macrobeginselen niet of nauwelijks invloed zullen hebben. Het omgekeerde is te verwachten indien mensen wordt gevraagd een oordeel te vellen over de inkomensverdeling als geheel. Indien een zodanige encadrering plaatsvindt dat zowel aan individuele inkomens als aan de inkomensverdeling als geheel wordt gerefereerd, dan is te verwachten dat mensen zowel macro- als microbeginselen zullen hanteren bij het vellen van een oordeel. Empirische bevindingen zijn in overeenstemming met deze verwachtingen.

Noten

1. Verder moet worden opgemerkt dat overeenstemming over te hanteren rechtvaardigheidsbeginselen niet noodzakelijkerwijs gepaard hoeft te gaan met overeenstemming in rechtvaardigheidsoordelen. De keuze voor een zelfde beginsel kan namelijk tot verschillende concrete rechtvaardigheidsoordelen leiden, omdat die oordelen niet alleen afhangen van het gekozen beginsel maar ook van de subjectieve evaluatie, door degenen die het beginsel hanteren, van een situatie waarin inkomen wordt toebedeeld en verdeeld (Hamilton en Rytina, 1980, 1119).
2. Het gaat hier om een selectie uit de variabelen 093 t/m 110 (zie hiervoor blz. 12 van de vragenlijst, als bijlage opgenomen in Hermkens en Van Wijngaarden, 1987).
3. De minimum uitkering en het maximum inkomen stellen grenzen aan de vorm van inkomensverdeling. We veronderstellen dat die grenzen als ankers fungeren bij de beoordeling van de verdeling. Ankers zijn meer betekenisvolle referenties dan tussenliggende punten; als opvattingen veranderen en daardoor de ankers van plaats verschuiven, bewegen de andere punten mee (Wegener, 1987, 3).
4. Dit betreft de variabelen 016, 017, 088, 092, 135, 136, 139, en 140 uit het databestand van Hermkens en Van Wijngaarden (1987).
5. Voor een aanzet tot zo'n benadering zie: Jasso en Rossi (1977) en Jasso (1983).
6. De hoge N wordt verklaard door het feit dat aan elke respondent 15 vignetten ter beoordeling zijn voorgelegd.

Literatuur

- Brickman, P., R. Folger, E. Goode & Y. Schul (1981). Microjustice and Macrojustice. In: M.J. Lerner & S.C. Lerner (eds.), *The Justice Motive in Social Behavior. Adapting to times of scarcity and change*. New York, 1981, 173-201.
- Cohen, R.L. (1979). On the Distinction Between Individual Deserving and Distributive Justice. *Journal of the Theory of Social Behavior*, 1979, 9, 167-185.

- Deutsch, M. (1975). Equity, Equality, and Need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 1975, 137-149.
- Hamilton, V.L. en S. Rytina (1980). Social Consensus on Norms of Justice: should punishment fit the crime? *American Journal of Sociology*, 1980, 85, 1117-1144.
- Hermkens, P.L.J. & P.J. van Wijngaarden (1987). *Rechtvaardigingscriteria en Inkomensongelijkheid*. Den Haag, 1987.
- Jasso, G. & P.M. Rossi (1977). Distributive Justice and Earned Income. *American Sociological Review*, 1977, 42, 639-651.
- Jasso, G. (1983). Fairness of Individual Rewards and Fairness of the Reward Distribution, Specifying the Inconsistency Between the Micro and Macro Principles of Justice. *Social Psychology Quarterly*, 1983, 46, 185-199.
- Kahneman, D. & A. Tversky (1984). Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, 1984, 39, 341-350.
- Kahneman, D., J.L. Knetsch & R.H. Thaler (1986a). Fairness and the Assumptions of Economics. *Journal of Business*, 1986a, 59, 285-300.
- Kahneman, D., J.L. Knetsch & R.H. Thaler (1986b). Fairness as a Constraint on Profit Seeking, Entitlements in the Market. *American Economic Review*, 1986b, 76, 728-741.
- Leventhal, G.S. (1976). Fairness in social relations. In: J. Thibaut, T.T. Spence & R.C. Carson (eds.), *Contemporary topics in social psychology*. Morristown, 1976, 211-239.
- Schwinger, T. (1980). Just allocation of goods, decisions among three principles. In: G. Mikula (ed.), *Justice and Social Interaction*. Bern, 1980, 95-125.
- Szirmai, A. (1986). *Inequality Observed*. Groningen, 1986.
- Tversky, A. & D. Kahneman (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 1981, 211, 453-458.
- Wegener, B. (1987). The Illusion of Distributive Justice. *European Sociological Review*, 3, 1987, 1-13.
- Weinberger, O. (1986). The *Conditio Humana* and the Ideal of Justice. In: N. McCormick & O. Weinberger (eds.), *An Institutional Theory of Law. New Approaches to Legal Positivism*. Dordrecht, 1986, 207-222.